

ПРО ДЕЯКІ КРИТЕРІЇ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ОБДАРОВАНОСТІ У ДІТЕЙ ПРИ НАВЧАННІ ФІЗИКИ

Олена ВАСИЛЕЦЬ, Микола САДОВИЙ

У статті йдеться про основні ознаки обдарованості школярів та особливості організації їхньої навчально-пошукової діяльності.

In the article the question is about the basic signs of gift of schoolboys and feature of organization of their educational-searching activity.

Проблема навчання обдарованих дітей у психолого-педагогічній та методичній літературі мало досліджена. Як виявити обдарованих дітей, за якими ознаками, критеріями, яку методику навчання застосувати тощо. Ми здійснили дослідження з виявлення критерії обдарованості виходячи з ознаки обдарованості, що вона має практичну спрямованість. Адже значна частина загальних ознак обдарованості є спільними для всіх дітей [1].

Метою статті є узагальнення і класифікація ознак обдарованості за такими аспектами:

Пізнавальний критеріальний аспект, до якого відносяться:

- наявний рівень розвинутої довготривалої пам'яті, яка допомагає опанувати складну та велику за обсягом інформацію;

- рівень розуміння змісту сприйнятої інформації, що дозволяє усвідомити суть складних абстрактних понять;

- стан розвиненості мовлення та словниковий запас необхідний для успішного навчання;

- здатність до виконання складної напруженої діяльності, у якій певною мірою задіяні здібності особистості на межі можливостей або, так звана, екстремальна цікавість;

- здатність до логічних роздумів, міркувань, аналізу, синтезу, узагальнень, висновків, внесення власних пропозицій;

- легка научуваність, якість сприйняття знань, рівень кмітливості;

- рівень спостережливості;

- стан розвиненості уваги;

- здатність швидко долати інерцію мислення, творча активність;

- здатність до самостійних суджень.

До поведінкового аспекту ми віднесли такі риси, які вирізняють обдарованих дітей від інших і до певної міри ускладнюють навчально-виховні стосунки такої дитини з вчителями та однолітками:

- непередбачуваність вчинків учнів;

- надмірна особистісна вразливість;

- нетерплячість, у зв'язку з гальмуванням, що викликане нерівністю освіченості учнів;

- нетерпимість до недоліків інших учнів;

- не типовість, відносно інших учнів у класі, в реакції на інформацію;

- неприйняття жорсткої регламентованості навчального процесу, уроку;

- погане пристосування до обставин;

- неприйняття тиску, примусу, не аргументованих заборон, обмежень;

- нехтування умовностями;

- невизнання абсолютної думки авторитетів;

- спілкування переважно зі старшими дітьми;

- критичне ставлення до власних досягнень;

- схильність до розвитку тощо.

Особистісний аспект передбачає:

- наявність специфічних стратегій власної діяльності;

- індивідуальний стиль роботи;

- висока особистісна структурованість знань, швидке розгортання способу дій та узагальнення;

- особиста швидкість опановування знань.

Мотиваційний аспект містить такі ознаки:

- підвищена вибіркова чутливість до організації занять;

- яскраво виражений стійкий інтерес до обраних сфер діяльності;

- підвищена особиста пізнавальна потреба;

- висока критичність до результатів власної праці;

- високий рівень самодостатності й автономії.

Стан розробки проблеми. Обдаровані діти нерідко зустрічаються з труднощами у навчанні. На думку Н.С.Лейтса [2], вони мають дві групи особливостей. З одного боку, у них виявляються високі інтелектуальні здібності, з другого боку, вони можуть демонструвати особливості, притаманні дітям з психофізичними порушеннями: когнітивні, які вимагають опори на ушкоджені процеси (сприйняття, пам'ять); поведінкові – агресивність, схильність до порушень дисципліни, недбалість та ін.

Поєднання високих здібностей і яскраво виражених труднощів спричиняє відчуття безпорадності та низьку мотивацію навчання та самовдосконалення.

Складний комплекс взаємозумовлених і відносно автономних характеристик у різних

аспектах прояву особистості у обдарованих дітей дає нам підстави для виділення їх у окрему групу обдарованих дітей, які потребують особливої уваги і підтримки з боку науковців, батьків та педагогів.

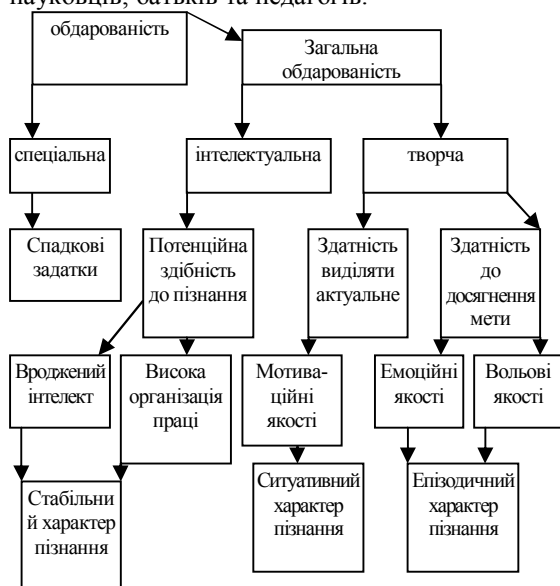

Рис. 1. Критерії обдарованості

На рис. 1 приведена розроблена нами структура поняття обдарованості та її критерії. Це дозволяє визначити стратегію розвитку обдарованості в учнів, що є важливою психолого-педагогічною проблемою. Втілення вказаної ідеї у практику можливе за умови цілеспрямованого комплексного психолого-педагогічного впливу на особистість кожної обдарованої дитини. Така стратегія включає виявлення та розвиток здібностей в навчальному закладі і завершується різноаспектною підтримкою у самостійній життєдіяльності.

В ході теоретичного аналізу робіт дослідників з проблеми обдарованості дітей [3; 4; 5] нами встановлено, що дане поняття є двоєдиним феноменом, який поєднує потенційну (вроджену, успадковану) та актуальну (набуту в ході навчання) обдарованість.

На підставі цього в технології навчання обдарованих дітей доцільно використати такі методи діагностики, які дозволяють на ранніх етапах виявляти у дітей потенційну та приховану обдарованість.

Окремий блок технології має бути спрямовано на діагностування актуальної обдарованості, яка є продуктом навчання дітей, а отже набутої учнями у процесі самостійної роботи, спрямованої на розвиток в учнів творчих здібностей.

Оскільки ефективні можливості для формування відповідних здібностей створює

група найвищого рівня розвитку – колектив, тому ми передбачаємо чотири фази взаємодії індивіда з колективом.

Фаза адаптації, за якої дитина знайомиться, пізнає, приймає (або не приймає) ті взаємостосунки в групі (колективі), який в ньому створився, переймає позитивні надбання групи і самовдосконалюється.

Фаза відтворення характеризується пошуком позитивного способу дій для самоутвердження індивідуальності. Особистість стає такою, як і всі інші члени групи і реалізує власні потреби в роботі за зразками.

Фаза інтеграції в колектив, коли індивід визначив і зарекомендував свою індивідуальність, а група (колектив) підтримала індивідуальні особливості особистості.

Фаза моделювання навчальної діяльності і перехід до індивідуальної діяльності або самоосвіти.

Вказані вчені роблять висновок, що за час визначених фаз індивідуальні особливості особистості закріплюються як індивідуально-психологічні риси (здібності). Відбувається вдосконалення особистості.

Кожна з фаз є етапом формування обдарованості особистості, потенціалу її творчого розвитку. Якщо особистість неспроможна повністю подолати труднощі адаптаційного періоду в значущому для неї середовищі і вступити в другу фазу розвитку, у неї можуть складатися риси залежності, несамостійності, безініціативності, з'явитися невпевненість в собі і власних можливостях. Якщо група відкидає індивідуальні відмінності, то у індивіда можуть розвинути такі особистісні новоутворення, як негативізм, агресивність, підозрілість або завищена самооцінка. У випадку коли дитина успішно проходить фазу інтеграції, створюється ситуація, яка сприяє творчому самовизначенню, рівноправності з членами свого колективу, відповідальності за свої вчинки. Отже, індивідуальний розвиток особистості детермінується процесом розвитку групи (колективу), до якої інтегрована дитина.

Тому ми пропонуємо передбачати в програмах розвитку тих чи інших видів обдарованості у дітей, створення найкомфортніших умов для самореалізації особистості, попередження виникнення негативних рис особистості, які заважають розвитку її обдарованості.

Значущою є принципова позиція щодо питання як визначити творчі здобутки дітей. На нашу думку їх оцінювання має проводитись не відносно норми, чи середньостатистичного рівня, а відносно попереднього рівня успіхів конкретної дитини. Оцінку просування

творчого розвитку особистості ми пропонуємо давати з урахуванням можливостей та потенціальних можливостей конкретної дитини, а не абстрактного школяра. При цьому важливим для діагностики рівня і темпу індивідуального зростання залишається орієнтація на еталон норми – державний стандарт освіти.

Ми проаналізували розуміння поняття обдарованості вченими та практичними педагогами у школах, різні концепції [6; 7; 8; 9] і визначили орієнтовні напрями їх розвитку.

Інтелектуальна активність, як правило, існує не сама по собі, а як складова інших видів активності: пізнавальної, практичної, естетичної, особистісної та ін.

На нашу думку, на сучасному етапі становлення системи спеціальної освіти дітей з особливими потребами набуває актуальності особистісно-орієнтована освіта. У зв'язку з цим формування обдарованої особистості, її навчання і розвиток у спеціально організованих умовах має проводитись за такими основними напрямками:

- навчання кожної дитини може бути розвиваючим лише за умови, що воно підібрано за рівнем розвитку учня і здійснюється максимально індивідуально з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) навчання;

- необхідність виходу з досягнутого рівня і перехід на вищий передбачає обов'язкове виявлення та фіксування цього рівня у кожного учня;

- необхідність індивідуалізації навчання зберігається впродовж не лише всього процесу навчання і розвитку дітей, а забезпечити умови навчання впродовж всього життя;

- розвиток розумових здібностей має забезпечуватись відбором спеціальних завдань, які за змістом будуть розвиваючими, формуватимуть раціональні вміння розумової праці.

Поділяючи цю точку зору ми прийшли до висновку, що індивідуалізація навчального процесу обдарованих дітей може бути здійснена шляхом:

- розробки профільних програм, які ґрунтуються на ІКТ і враховують запити й можливості кожної особистості;

- впровадження в систему спеціального навчання, профільних курсів і надання учням права їх вільного вибору з врахуванням державного стандарту освіти;

- відмови від традиційних організаційних форм навчання та переходу до більш активних форм, наприклад, практикум, індивідуальна творча діяльність;

- введення нових прийомів навчання: логічні ланцюжки, мозкова атака, проблемні лабіринти, чайнворди тощо.

Гнучкість та мобільність цих засобів дозволяють застосувати більш ефективні методи навчання, які забезпечують розвиток обдарованості дітей.

На основі аналізу досліджень проблеми формування обдарованості є можливість виділити, стосовно дітей, таке розуміння обдарованості: обдаровані діти – це діти з достатнім розвитком пізнавальних, емоційних, регуляторних, психомоторних, особистісних сторін розвитку, мають певні потенційні задатки в різних видах діяльності.

Визначені особливості мають бути показані, як окремі напрями в програмі навчального закладу з розвитку обдарованості дітей. Аналіз кожного компонента творчості сприятиме розвитку і обґрунтованому використанню відповідних здібностей дітей, створює умови для досягнення учнями кращих результатів у різних видах творчої діяльності. Тому, коли мова йде про використання в педагогічній діяльності закономірностей інтелектуальних компонентів обдарованості, суттєвим моментом є виявлення стану розвитку інтелектуальної активності. Це дозволяє чіткіше виділяти різні типи активності школярів та більш цілеспрямовано розвивати у них характеристики (ознаки) різних видів обдарованості.

Отже, обдарованість дитини, її здібність до мислення, творчості, навчання нині розглядається суспільством не тільки як винятковість, а як потенціал майбутнього нашої держави [6]. В зв'язку з цим проблеми обдарованості, творчості, інтелекту поступово переростають у послідовну державну політику, спрямовану на адекватне стимулювання творчої праці фахівців, на захист таланту дітей. Тож одним із пріоритетних соціальних завдань сучасної школи є створення умов, які забезпечили б виявлення і розвиток обдарованих дітей, та обдарованості в учнів з метою реалізації їх потенційних можливостей.

Важливою психолого-педагогічною проблемою є вибір стратегії навчання обдарованих дітей. До основних характеристик стратегії навчання таких дітей Ю. Гільбух [4] відносить: прискорення, випередження, збагачення та проблематизацію.

Прискорення пов'язане, насамперед, зі зміною швидкості навчання, а не із змістом того, чого навчають. Вчений вважає, що використовують цю характеристику тоді, коли інші варіанти малоефективні, але така практика

має ряд мінусів: – по–перше, утворюються певні прогалини в знаннях, уміннях і навичках, не забезпечується належна систематичність у їх засвоєнні. По–друге, доводиться мати справу з відмінностями у фізичному й моральному розвитку обдарованої дитини і її однокласників. В цьому зв'язку виділяють три категорії обдарованих дітей:

1. З ранньою розумовою реалізацією.

2. З прискореним розумовим розвитком.

3. З окремими ознаками нестандартних здібностей.

Учні з ранньою розумовою реалізацією – це учні, у яких за звичайного рівня інтелекту, спостерігається особливий інтерес до якогось окремого навчального предмету. Такий учень захоплюється математикою, фізикою, біологією чи мовою, літературою, історією, значно випереджаючи ровесників легкістю засвоєння специфіки матеріалу. Уроки з інших предметів можуть його обтяжувати.

Учні з прискореним розумовим розвитком – це учні, які за однакових умов різко виділяються високим рівнем інтелекту, особливо вони бувають помітні в молодших класах. Прискорений розвиток інтелекту завжди пов'язаний з великою розумовою активністю та пізнавальною потребою.

Ми виділили окрему групу учнів з окремими ознаками нестандартних здібностей, які не виділяються розумовими особливостями, не випереджають ровесників у загальному розвитку інтелекту та не виявляють яскравих успіхів з того чи іншого навчального предмета. Але вони вирізняються особливими якостями окремих психологічних процесів: надзвичайно хороша, довготривала пам'ять, багатство уяви або здатність до спостереження, тощо.

Одне лише прискорення не дає змоги задовольнити основні пізнавальні потреби обдарованих дітей. Слід мати на увазі, що прискорення навчання виправдане тільки стосовно поглибленого вивчення навчального змісту. Прикладом такої форми навчання можуть бути курси з підготовки школярів до олімпіад, майстер–класи, що припускають проходження інтенсивних курсів навчання за диференційованими програмами для здібних школярів.

У дослідженнях Л.С.Виготського [3] розглядається випереджувальне навчання, яке дає змогу зацікавити тим, що учень докладніше буде вчити пізніше, або поглибити свої знання, вивчаючи і досліджуючи певне явище чи проблему, наприклад, готуючи наукове дослідження в МАНі (Малій академії наук).

До двох названих характеристик стратегії навчання В.С.Ільїн [10] додає збагачення – збільшення обсягу навчального матеріалу. Ця проблема в освіті обдарованих дітей є своєрідною альтернативою прискорення та випередження, яке починають в більш ранньому віці. Збагачення дає можливість дитині визріти емоційно в середовищі однокласників, одночасно розвиваючи інтелектуальні здібності на високому рівні. Самостійна модель прискорення використовується рідко, частіше вона поєднується із збагаченням. Розрізняють вертикальне збагачення – те саме прискорення, що передбачає швидке просування до вищих пізнавальних рівнів у вивченні навчального предмета й горизонтальне – спрямоване на розширення галузі знань предмета. Відповідна організація навчання орієнтована на якісно інший зміст навчання з виходом за рамки вивчення традиційних тем за рахунок установлення зв'язків з іншими темами, проблемами або дисциплінами. Таке навчання здійснюється в рамках традиційного освітнього процесу, а також шляхом залучення учнів до участі у дослідницьких проектах, використання спеціальних інтелектуальних тренінгів з розвитку тих або інших здібностей тощо. Робота з обдарованими дітьми у класах з різними здібностями передбачає внутрішню диференціацію, точніше індивідуалізацію.

Проблематизація навчання учнів передбачає стимулювання особистісного їх розвитку. Перевага навчання полягає у використанні оригінальних пояснень, перегляді наявних відомостей, пошуку нового змісту та альтернативних інтерпретацій, що сприяє формуванню в учнів особистісного підходу до вивчення різноманітних галузей знань. Як правило, такі програми не існують як самостійні (навчальні, загальноосвітні). Вони є або компонентами збагачених програм, або існують у вигляді спеціальних тренінгових позанавчальних програм.

Американський педагог–практик С.Вайнбернер у своїй книзі „Навчання обдарованих дітей у звичайному класі” пропонує вчителям різні методи та технології навчання обдарованих у класах зі змішаними здібностями.

На нашу думку такі технології можна використовувати в однокомплектних школах. Ми виділили три підходи формування технологій навчання: індивідуальний, ущільнення навчальних програм, навчальних контрактів, розвиваючого дискомфорту.

Технологію індивідуального підходу найдоцільніше використовувати на початку навчання для ознайомлення з навчальними потребами обдарованих дітей у звичайному класі. Учням дозволяється спробувати розв'язати 5 чи 6 найскладніших завдань чи вправ, перш ніж виконувати решту завдання. Якщо діти з цим успішно впораються, то здобувають найвищий рівень (що означає відмінно), і тоді їм дозволяється використати час, що залишився, для заняття тим видом діяльності, який цікавіший та потрібніший, під контролем вчителя. Ця методика є більш успішною в роботі з дітьми з незадовільною поведінкою і з тими, які відмовляються виконувати завдання разом з усіма.

Ущільнення навчальної програми передбачає більш швидке засвоєння програмного матеріалу ніж у ровесників, тому у таких обдарованих дітей часто залишається багато вільного часу. Програма має бути ущільнена лише в тих її частинах, де учні володіють міцними знаннями, вміннями та навичками, мають вільний час для удосконалення чи альтернативної діяльності на уроці, їм потрібно надати всі можливості для збагачення своїх знань.

Технологія навчальних контрактів передбачає підготовку навчальних контрактів для кожного розділу підручника. За умови позитивних результатів попереднього тестування їм дозволяється працювати у системі навчальних контрактів. Таким чином у класі утворюється центр збагачення знаннями. Характерною рисою, що відрізняє дану методику від інших, є те, що дітям, які працюють за контрактами, надається можливість самостійно використати вільний час для більш глибокого усвідомлення матеріалу та творчого опрацювання.

Важливою деталлю даного підходу є визнання правил поведінки, яких треба дотримуватись під час роботи і які занотовуються до форми вимог „Навчальний контракт” [6; 11].

Розвиваючий дискомфорт передбачає формування та розвиток у школярів здібностей і навичок активно діяти в ситуаціях підвищеної складності і тимчасових перешкод, що в результаті викликає потребу в подоланні труднощів. В основі підходу лежить розвиваюча педагогічна проблема, мікро кризи.

Т.Хромова [12] зробила висновок, що переломний момент настає, коли учень починає переборювати стан високої напруги, навіть паніки і починає активно діяти для досягнення

потрібного результату. Підхід розвиваючого дискомфорту дозволяє виховувати задоволення, радість від подолання труднощів.

Зміст навчання передбачає розгляд міждисциплінарних проблем, що стоять на межі кількох наук. Наприклад, екологічних, технологічних (нові технології – „ноу хау”), інформаційних, демографічних, філософських тощо. Багато з них мають дискусійний характер (особливо етичні проблеми) і потребують критичного мислення, вміння мати аргументовану власну думку.

В ході педагогічного експерименту ми виявили, що обдарованим дітям подобаються задачі на вільне конструювання. Перевага цих завдань полягає у тому, що дитина відіграє роль винахідника, взаємодіючи із добре відомими їй предметами в конкретному наборі. Це викликає нову проблему формування навчальних умінь та навчальної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зверев И.Д. Основные направления совершенствования содержания учебных предметов в средней школе // Совершенствование содержания образования в школе / Под ред. И.Д. Зверева, М.П. Кашина. – М., 1985. – 272 с.
2. Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст. – М.: Педагогика, 1971. – 15 с.
3. Выготский Л.С. Умственное развитие детей и процессы обучения. – М.-Л.: Учпедгиз, 1935. – 42 с.
4. Гильбух Ю.З. Внимание: одарённые дети. – М.: Знание, 1991. – 21 с.
5. Липова Л. Диагностика дитячої обдарованості та психолого-педагогічні особливості обдарованих дітей. // Рідна школа. – 2003. – № 5. – С. 9-11
6. Концепція Державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 роки. // Директор школи. – 2006. – № 27-28. – 56 с.
7. Журавлёв В.А. Из опыта углублённого изучения курса физики // Физика в школе. – 1992. – № 2. – 14 с.
8. Основные современные концепции творчества и одарённости. / Под ред. Д.Б.Богоявленской, Ю.В.Бабаевой. – М., 1997. – 38 с.
9. Харламов И.Ф. Как активизировать учение школьников. – Минск: Народная асвета, 1975. – 207 с.
10. Ильин В.С. Проблемы воспитания потребности в знаниях у школьников. – Ростов н/Д, 1971. – 224 с.
11. Савенков А. Как выявить одарённых детей.: Методика определения склонностей и способностей // Детское творчество. – 1998. – № 4. – 23 с.
12. Хромова Т. Трудно ли учить вундеркиндов? Педагогические проблемы работы с одарёнными детьми. // Лицейское и гимназическое образование. – 2002. – №2. – 14 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Василюк Олена Костянтинівна – учитель фізики Гайворонської загальноосвітньої школи №4 Кіровоградської області

Садовий Микола Ілліч – доктор педагогічних наук, професор кафедри фізики та методики її викладання Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Наукові інтереси: особливості обдарованості дітей при навчанні фізики.